

Нурищенко Р. С.,
*аспірант кафедри історії держави і права
Національної академії внутрішніх справ*

СТАНОВЛЕННЯ ІНСТИТУТУ СІМЕЙНОЇ МЕДІАЦІЇ В УКРАЇНІ FORMATION OF THE FAMILY MEDIATION INSTITUTE IN UKRAINE

Із початком російської агресії проти України проблема перевантаженості судів загострилася: засідання переносяться через повітряні тривоги та проблеми з електропостачанням. В результаті питання розірвання шлюбу, поділу майна, визначення місця проживання дитини і порядку участі в її вихованні, призначення аліментів та інші можуть затягуватися на місяці й роки. Як наслідок, відносини між учасниками спору можуть погіршитися.

Ця стаття присвячена процесу розвитку інституту сімейної медіації в Україні. Розглянуто історичні події, які вплинули на формування цього інституту, переваги застосування медіації до сімейних правовідносин, нормативне врегулювання сімейної медіації станом на зараз та досвід використання медіації в сімейних спорах у зарубіжних країнах.

За часів середньовіччя сімейні спори (у тому числі в Київській Русі) зводилися до боротьби між представниками правлячої династії за владу. А сімейна медіація в сучасному вигляді почала активно розвиватися в ХХ столітті. У радянському суспільстві людям важко було довірити проблеми своєї родини незнайомому спеціалісту та існував стереотип, що тільки суд допоможе при розлученні, поділі майна, призначенні аліментів та інших ситуацій.

Нині основним нормативно-правовим актом в Україні є Закон «Про медіацію». Там описаний загальний алгоритм здійснення медіації, однак не приділено уваги галузевій специфіці. Зокрема тому, що в сімейних конфліктах важливу роль відіграє психологічний аспект.

Прикладом створення ефективного правового регулювання сімейної медіації є країни англосаксонської правової системи (Великобританія, США, Канада, Ірландія, Австралія). Також там є органи, в компетенції яких є вирішення сімейних конфліктів за рахунок альтернативного вирішення спорів.

Основними перевагами використання медіації в сімейних спорах є економія часу й коштів, а також можливість досягнення компромісу з іншою стороною. Таким чином зберігається нормальне спілкування з колишнім чоловіком чи дружиною та дитиною.

Подальшими векторами розвитку інституту сімейної медіації могли б бути створення можливостей для вирішення спорів онлайн, деталізація процедур медіації з урахуванням специфіки галузі права, створення онлайн-зустрічей про медіацію для пар, що розлучаються, розвиток громадських організацій, які займаються сімейною медіацією, залучення психологів до процесу медіації або створення курсів із психології для медіаторів.

Ключові слова: медіатор, розірвання шлюбу, визначення місця проживання дитини, утримання дитини, історія України, альтернативне вирішення спорів.

With the outbreak of Russian aggression against Ukraine, the problem of court overload has become more acute: hearings are postponed due to air raids and power supply problems. As a result, issues of divorce, division of property, determination of the child's place of residence and the procedure for participation in his or her upbringing, alimony, and other issues may be delayed for months and years. As a result, relations between the parties may deteriorate.

This article focuses on the development of family mediation in Ukraine. The author examines the historical events that influenced the formation of this institution, the benefits of applying mediation to family legal relations, the current regulatory framework for family mediation, and the experience of using family mediation in foreign countries.

During the Middle Ages, family disputes (including in Kievan Rus) were often confined to a struggle for power between representatives of the ruling dynasty. And family mediation in its modern form began to develop actively in the twentieth century. In Soviet society, it was difficult for people to entrust their family problems to an unfamiliar specialist, and there was a stereotype that only the court would help in divorce, property division, alimony and other situations.

Today, the main legal act in Ukraine is the Law on Mediation. It describes a general algorithm for mediation, but does not pay attention to sphere specifics. In particular, because the psychological aspect plays an important role in family conflicts.

The countries of the Anglo-Saxon legal system (UK, USA, Canada, Ireland, Australia) are examples of effective legal regulation of family mediation. They also have bodies competent to resolve family conflicts through alternative dispute resolution.

The main advantages of using mediation in family disputes are time and cost savings, as well as the possibility of reaching a compromise with the other party. So normal communication with the ex-spouse and child is maintained.

Further vectors for the development of the family mediation institute could include creating opportunities for online dispute resolution, detailing mediation procedures with regard to the specifics of the field of law, creating online mediation meetings for divorcing couples, developing NGOs involved in family mediation, involving psychologists in the mediation process or creating psychology courses for mediators.

Key words: mediator, divorce, determination of the child's place of residence, child maintenance, history of Ukraine, alternative dispute resolution.

Вступ. Сімейне право – це одна зі сфер, де медіація застосовується найчастіше [1]. Використання способів вирішення сімейних спорів альтернативних судовому розгляду стало ще більш актуальним під час повномасштабного вторгнення. Адже сьогодні досить часто колишнє подружжя чи інші родичі живуть в різних куточках світу, сторони можуть опинитися на тимчасово окупованій території, а судові засідання постійно переносяться через відключення світла [2] та повітряні тривоги [3]. У результаті розгляд справ, пов'язаних із розлученнями, поділом майна, визначенням місця проживання дитини чи порядку утримання дитини та участі у вихованні кожного з батьків, затягується. Ці питання залишаються невирішеними роками, що ще більше загострює конфлікти між членами родини та колишніми партнерами.

На жаль, досить невелика частина населення нашої держави знає про можливість вирішення спору шляхом медіації і переваги такого методу, а суди перевантажені та не дотримуються строків розгляду справ [4]. Використання медіації у сімейних правовідносинах вивчали такі науковці як Н. Бондаренко-Зелінська, О. Явор, О. Яворська, А. Демчук, В. Чорнописька, Г. Шуст та інші. Більшість із цих праць стосується переважно питання переваг використання медіації у сімейному праві. Однак питання розвитку інституту сімейної медіації в історії України залишається малодослідженим.

Вивчення етапів розвитку медіації в сімейному праві з практики нашої країни дало б відповідь на питання, які перспективи розвитку цього інституту в майбутньому, які зміни до законодавства варто запровадити і як популяризувати медіацію. Також нагальним є питання адаптації законодавства України до правових норм ЄС, з огляду на курс нашої держави на євроінтеграцію.

Виклад основного матеріалу. *Історія інституту сімейної медіації в Україні.* Перші

спроби застосування медіації, як правило, були у сфері родинних, сімейних стосунків [5, с. 94]. Ще за часів первісного суспільства виникали спори між членами однієї родини і потрібно було шукати шляхи їх мирного вирішення.

За часів середньовіччя поняття «сімейна медіація» зводилося до вирішення конфліктів між представниками роду правителів, князів тощо і її предметом була боротьба за владу. «В Європі перші спроби вирішити спори за допомогою медіації були зафіксовані відповідними письмовими згадками про це у IX ст. У ті часи медіація найчастіше слугувала способом вирішення політичних конфліктів, пов'язаних із спорами між пануючими династіями або сім'ями» [6, с. 109; 7, с. 24]. Такий досвід мала і Київська Русь після смерті князя Володимира Великого. Його сини Ярослав і Мстислав поділили територію держави, і Ярослав повністю отримав владу після смерті Мстислава. А формою закріплення угоди про примирення було хресне цілування [7, с. 33].

А сімейна медіація в сучасному вигляді почала активно розвиватися з XX століття. За часів СРСР цей метод вирішення спорів не користувався попитом серед населення, адже не було прийнято виносити сімейні проблеми на загальне відома. Більшість боялася довірити вирішення спору посереднику і хвилювалася, що конфіденційність буде порушено. Також існувала думка про те, що суд – єдине місце для розгляду спорів, і населення не сприймало медіацію як швидшу та ефективнішу альтернативу судовій системі [7, с. 41 – 43]. Це також вплинуло на темпи подальшого розвитку медіації в Україні.

Перший в Україні центр медіації було відкрито в 1994 році внаслідок об'єднання зусиль донецького «Психологічного центру» з американською неурядовою організацією «Search for Common Ground» [8, с. 5]. А згодом у 1997 – 1999 роках за фінансової підтримки USAID було створено місцеві центри медіації

у різних регіонах України та здійснювалася підготовка професійних медіаторів [7, с. 39]. Варто зазначити, що медіатори, які займаються вирішенням сімейних спорів, потребують також глибоких знань психології.

Одним із ключових документів, які вплинули на становлення інституту сімейної медіації в державах-членах Ради Європи, є Рекомендація № R (98)1 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо медіації в сімейних справах, ухваленої Комітетом Міністрів Ради Європи на 616 засіданні заступників міністрів 21 січня 1998 року [9]. Рекомендацію було прийнято у зв'язку зі зростанням кількості розлучень, необхідністю забезпечити інтереси дітей і потребою в якісному правовому регулюванні сімейної медіації. Адже, як правило, подружжя, яке розлучається, і далі продовжуватиме спілкуватися через наявність дитини, а конфлікти між ними матимуть негативний вплив. У Рекомендації був заклик до держав-членів усіляко сприяти сімейній медіації, забезпечити якісне правове регулювання і співпрацю з компетентними органами щодо захисту прав дітей, а також забезпечити чіткий алгоритм відбору медіаторів [9].

Вищезазначена Рекомендація закріплює такі принципи здійснення сімейної медіації:

- безсторонність та нейтральність;
- рівність учасників;
- необов'язковість рішення медіатора до виконання;
- невтручання в особисте життя сторін;
- конфіденційність;
- надання інформації щодо можливостей захисту прав учасників;
- запобігання насильству [9].

У 2006 році в Україні було визнано медіацію на державному рівні та прийнято Указ Президента України «Про Концепцію удосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів», де в тому числі йшлося і про розвиток альтернативного вирішення спорів [7, с. 39; 10]. У цьому документі було звернено увагу на проблему перевантаженості судів і довгих строків розгляду справ. А в сімейних спорах будь-які затримки можуть тільки погіршити ситуацію та загострити конфлікт між учасниками.

Наступним етапом розвитку інституту медіації в Україні була законопроектна робота: з 2010 року у Верховній Раді було зареєстровано 13 законопроектів про медіацію [7, с. 39]. А в 2019 році було створено громадську організацію «Асоціація сімейних медіаторів України» [11].

У 2021 році було прийнято Закон України «Про медіацію», який закріпив засади здійснення медіації, алгоритм відбору медіаторів та процедуру проведення медіації [12]. У цьому законі немає поділу спорів за галузями та не визначено специфіки здійснення примирення сторін у конкретній категорії справ (наприклад, розірвання шлюбу, визначення місця проживання дитини, порядку утримання дитини та участі кожного з батьків у її вихованні).

Сімейний кодекс України не має згадок про медіацію та інші шляхи альтернативного вирішення спорів, тільки загальні формулювання. Наприклад, як у ч. 1 ст. 111, «суд вживає заходів щодо примирення подружжя, якщо це не суперечить моральним засадам суспільства» [13].

Тож одним із найбільш актуальних питань сьогодні є вдосконалення правового регулювання медіації залежно від галузей. Адже Закон України «Про медіацію» надає тільки загальний опис процедури. Ще медіаторам, які займаються вирішенням сімейних спорів, потрібні спеціальні компетенції в галузі психології з огляду на те, що сімейні відносини регулюються як нормами права, так і нормами моралі, мають багато поза правових аспектів. Тому варто забезпечити медіаторів, які займаються вирішенням сімейних спорів, спеціальним навчанням.

Переваги сімейної медіації. Вирішення спору через суд може не тільки істотно затягнутися в часі, а й загострити відносини між учасниками. І навіть якщо сторона отримання задоволення всіх позовних вимог, вона може втратити гарні стосунки з колишнім партнером чи зі своєю дитиною. А такі конфлікти можуть завершитися маніпуляціями, заборонами комусь з партнерів спілкуватися з сином чи донькою, втратою майна та іншими проблемами. Сімейна медіація дасть змогу запобігти таким труднощам.

«Сімейна медіація – перемовини конфліктуючих сторін за участю медіатора (посередника)

для пошуку рішення, яке буде прийнятим для всіх учасників сімейного конфлікту та враховуватиме інтереси кожного» [14].

Н. Бондаренко-Зелінська виділяє такі переваги сімейної медіації:

- можна мінімізувати час між моментом виникнення конфлікту та часом застосування примирної процедури, що надає змогу вирішити спір максимально оперативно;
- учасники беруть участь у процесі медіації самостійно, вони знають найбільше про причини виникнення конфліктів, чітко висловлюють свої інтереси та приймають рішення «на місці»;
- необмежена можливість залучення до участі представників сторін конфлікту;
- процедура вирішення спорів максимально спрощена та добровільна, не потребує значних затрат фінансових, організаційних чи інших ресурсів порівняно із судом;
- немає обмежень щодо кількості зустрічей, як у судових засіданнях;
- конфіденційність;
- можливість налагодити відносини з іншою стороною конфлікту, що особливо важливо, коли учасники спору продовжують спілкуватися між собою [15, с. 158 – 159].

Сімейна медіація спрямована на пошук компромісу і налагодження діалогу між учасниками спору, тут немає тих, хто виграв, і тих, хто програв.

Розвиток інституту сімейної медіації в зарубіжних країнах. В зарубіжних країнах такий спосіб вирішення спорів користується більшим попитом, ніж в Україні. У державах англосаксонської правової сім'ї (США, Великобританія, Канада) до 90% пар задоволені результатами медіації [16]. В результаті вирішується проблема перевантаженості судів і колишні подружжя зберігають нормальну комунікацію заради спільних дітей.

У Великобританії Family Law Act закріплює чіткий алгоритм медіації в сімейних спорах. Для пар, які збираються розлучитися, проводиться інформаційна зустріч щодо порядку проведення медіації. Зазвичай медіація у Великобританії проводиться після подання заяви про розлучення, а в окремих випадках суд може зобов'язати сторони скористатися медіацією (відвідати першу інформаційну зустріч)

[17]. З одного боку, це можна трактувати як порушення принципу добровільності медіації, а з іншого, сторони більш обізнані про всі можливості вирішення спору.

На нашу думку, практику проведення безкоштовної інформаційної зустрічі варто запозичити Україні, адже значна кількість населення не знає про те, які можливості може дати медіація, витрачає час і кошти на суди. Англія є прикладом чіткого врегулювання процедури медіації в конкретній галузі. І досвід деталізації процедур також був би корисним для нашої країни, бо в сімейному праві набагато більше психологічних аспектів, ніж в будь-якій іншій галузі.

Також у зарубіжних країнах є окремі органи, відповідальні за сімейну медіацію. Наприклад, в Ірландії було створено Службу сімейної медіації із 16 регіональними центрами, а в Австралії – мережу Центрів сімейних відносин [18, с. 80]. Зазвичай діяльність таких установ фінансується з державного бюджету, а в Україні можна було б створити громадську організацію, яка займалася б питаннями сімейної медіації і яку фінансували б донори.

Висновки. Сімейна медіація активно розвивалася з початку незалежності України. За радянських часів цей метод вирішення спорів не користувався попитом, адже більшість населення боялася довірити свої проблеми незнайомій людині і звикли, що суд – це єдина опція для розлучення, призначення аліментів та інших ситуацій.

Однак сімейна медіація має багато переваг порівняно з судовим розглядом: можна вирішити спір швидше й дешевше, зберегти гарні відносини із колишнім чоловіком чи дружиною, врегулювати будь-які невизначеності щодо виховання та утримання дітей, поділу майна та інших питань. І можна уникнути постійних переносів судових засідань через повітряні тривоги та відключення світла, адже на розгляд справ в порядку медіації зовнішні фактори впливають по-мінімуму.

Подальшими векторами розвитку інституту сімейної медіації в Україні могли б стати:

- вдосконалення наявного правового регулювання і встановлення процедур медіації в окремих галузях права, наприклад, це могли би бути зміни до Закону України «Про медіацію» чи до Сімейного кодексу України;

- покращення інформаційної політики задля ознайомлення із можливостями сімейної медіації широких верств населення, як варіант, запровадження безкоштовних інформаційних зустрічей для пар, які подали заяву до РАЦС чи суду;
- розвиток онлайн-медіації;

- покращення освіти медіаторів з точки зору вивчення психології або залучення психологів до процесу сімейної медіації;
- сприяння розвитку громадських організацій, які б займалися освітою сімейних медіаторів і розробкою законопроектів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Огляд ЗМІ: Медіація в Україні: на порозі нового етапу розвитку. Судова влада України, 05 вересня 2023. URL: <https://court.gov.ua/archive/1472095/> (дата звернення – 16.11.2024).
2. Відключення електропостачання може призводити до перенесення судових засідань і несвоєчасного відправлення судових рішень до Реєстру – у Тлумачькому райсуді закликали проявити розуміння. Судово-юридична газета, 2 липня 2024. URL: <https://sud.ua/uk/news/publication/304758-otklyuchenie-elektrosnabzheniya-mozhet-privodit-k-perenosu-sudebnykh-zasedaniy-i-nesvoevremennoy-otpravke-sudebnykh-resheniy-v-reestr-v-tlumatskom-raysude-prizvali-proyavit-ponimanie> (дата звернення – 16.11.2024).
3. Рішення Ради суддів України № 23 від 05 серпня 2022 року.
4. Лариса Швецова: Медіація потребує чіткого законодавчого врегулювання. Судова влада України, 02 грудня 2020. URL: <https://court.gov.ua/press/point/1032730/> (дата звернення – 16.11.2024).
5. Ясиновський І. Г. Характеристика моделей медіації в розвинутих країнах. Юридичний вісник. Повітряне і космічне право. 2014. № 4. С. 94–98. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Npna_u_2014_4_19 (дата звернення – 16.11.2024).
6. Mediacje. Teoria i praktyka / pod red. E. Gmurzyńska, R. Morek. Warszawa : Wolters Kluwer. 2018. S. 45; Альтернативні способи вирішення спорів : навч. посіб. / М. Я. Білак, Ю. Д. Притика, О. М. Спектор, М. М. Хоменко; за заг. ред. Ю. Д. Притики. Харків: Право, 2019.
7. Альтернативні способи вирішення цивільних спорів за законодавством України : навчальний посібник / Верба-Сидор О. Б., Воробель У. Б., Грабар Н. М., Дутко А. О., Юркевич Ю. М.; за ред. канд. юрид. наук, доц. О. Б. Верби-Сидор. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2021. 416 с.
8. Програмний документ «Інтеграція медіації в судову систему України», підготовлено Тетяною Кисельовою в рамках проекту Ради Європи «Підтримка впровадженню судової реформи в Україні». Київ, 2017. 28 с.
9. Рекомендація № R (98)1 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо медіації в сімейних справах, ухваленої Комітетом Міністрів Ради Європи на 616 засіданні заступників міністрів 21 січня 1998 року.
10. Про концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів: Указ Президента України № 361/2006 від 10 травня 2006 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361/2006#Text> (дата звернення – 16.11.2024).
11. Асоціація сімейних медіаторів України. URL: <https://www.afmu.org.ua/> (дата звернення – 16.11.2024).
12. Закон України «Про медіацію» від 16 листопада 2021 року № 1875-IX. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2022, № 7, ст.51.
13. Сімейний кодекс України: Закон України від 10 січня 2002 року № 2947-III. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2002, № 21-22, ст.135.
14. Рудометкіна М. Особливості вирішення сімейних спорів: конфлікт чи медіація. Юридична газета online. 31 березня 2020. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/simeyne-pravo/osoblivosti-virishennya-simeynih-sporiv-konflikt-chi-mediaciya.html> (дата звернення – 16.11.2024).
15. Бондаренко-Зелінська Н. Л. Окремі аспекти альтернативного вирішення спорів при врегулюванні сімейних конфліктів. Приватне право і підприємництво. 2016. Вип. 15. С. 158 – 162. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Rpr_2016_15_41 (дата звернення – 16.11.2024).
16. Богданов С., Єрьоменко Г. Що таке сімейна медіація? URL: <https://www.ukrmediation.com.ua/ua/korysna-informatsiia/materialy/u-vilnomu-dostupi/1634-shcho-take-simeina-mediatsiia> (дата звернення – 16.11.2024).
17. Family Law Act 1996: Act of Parliament of the United Kingdom. URL: <http://www.ilo.org/dyn/natlex/docs/ELECTRONIC/92499/107777/F1385488778/GBR92499.pdf> (дата звернення – 16.11.2024).
18. Яворська О., Демчук А. Медіація в сімейних спорах. Історико-правовий часопис, 2013, № 2. С. 79 – 83.